

народів”³⁷, “ідею соціально-державної консолідації України, як державної цілості...”³⁸ та ідею відродження української національної церкви “як щодо внутрішнього релігійного змісту, так і щодо зовнішньої незалежної ієрархічної структури”³⁹. Учений окреслив також роль і значення Ренесансу 20-х років для подальшого культурно-історичного розвитку українства. Популяризуючи за кордоном творчість своїх співвітчизників, він повернув із забуття десятки яскравих постатей національної культури.

Високо оцінюючи діяльність літературознавця, В.Винниченко в теплому напутньому листі від 30 липня 1950 р. писав: “Дорогий і Вельмишановний Колего,

Ваше привітання з днем мого народження мене щиро зрадувало, бо я високо цію Вашу постать і вважаю, що тут на еміграції, та особливо на Україні Ви здатні дати нашій нації багато великих цінностей духового характеру, але з одною умовою: коли Ви матимете велику віру в себе і мету, до якої мали б іти. Засобів для досягнення її Ви маєте досить, наскільки я міг судити з тих небагатьох виявів, на які мені щастило натрапити. Може, ми коли небудь зустрінемось і я зможу живим словом висловити Вам подяку за ті приємні хвилини, які я мав, коли читав Ваші статті, – я думав: не даремно все ж таки попереднє покоління української нації віддавало свої сили на її відродження, коли в ній уже настають отакі сили.

Сердечно бажаю Вам у вільній країні зміцнити себе і наготувати до праці “там”, де нас потребуватимуть і де ми безустанку живемо душею

З глибокою пошаною В.Винниченко”⁴⁰.

³⁷ Лавріненко Ю. Вістки Відродження: здалека і зблизька // Сучасність. – 1977. – Ч.2. – С. 65.

³⁸ Там само. – С. 66.

³⁹ Там само. – С. 66.

⁴⁰ Лист В.Винниченка до Ю.Лавріненка від 30.08.1950 // Ф. 215.

Іван Гришин-Грищук

ЛІТОПИСЕЦЬ РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Рефлексії

У післямові до антології “Розстріляне Відродження” Юрія Лавріненка Євген Сверстюк наводить цікаві свідчення Богуміли Бердиховської в паризькому журналі “Культура”, редагованому провідником польської інтелектуальної еліти Єжи Гедройцем. В одному з листів (9.X.59) до приятеля на батьківщину Гедройц писав: “Я трохи екземплярів Лавріненка роздав, а тепер надіслав два примірники М.Рильському, коли він був у Польщі. Знаю про вручення, не знаю ще подробиць etc”.

Подробиці й справді варті уваги. За повідомленням харківського часопису “Березіль” (1999), “Рильський поїхав до Польщі як член письменницької організації. Хтось із польських друзів запросив його до сусідньої кімнати, а сам вийшов і причинив за собою двері. Через деякий час господар повернувся. Рильський гортав “Розстріляне Відродження” і плакав”.

Навряд чи може бути для книжки вища оцінка, ніж сльози метра красного письменства під час його ознайомлення з антологією української літератури 20–30-х років “Розстріляне Відродження”, укладеною на еміграції 1959 року літературознавцем і публіцистом Юрієм Андріяновичем Лавріненком. На жаль, в

Україні ця книжка побачила світ лише через кілька десятиліть (Київ: Смолоскип, 2002. — 984 с.) Та це не означає, що спраглий правди український читач нічого не відав про перше видання антології або хто такий її укладач і звідки він. Посилаюся на власний досвід.

Півстоліття тому в Мюнхені радіостанція “Свобода” почала працювати українською мовою. Слухання “чужих голосів” із-за кордону в СРСР заборонялося й навіть каралося позбавленням волі, досить було доносу в компетентні органи. Але хто хотів чути, той усупереч заборонам слухав. Тож гортаю поживклі нотатки давніх літ, які інколи робив, дослухаючись до голосу диктора.

“Холодна війна” була в повному розпалі. 4 листопада 1956 року війська Варшавського договору придушили повстання в Угорщині. Через три роки більшовицький агент застрелив провідника ОУН Степана Бандеру. Виявляється, історія повторюється: досить згадати смерть Євгена Коновальця. У січні 1961 року у Львові вчинили судовий процес над членами Української робітничо-селянської спілки. Керівникові Спілки Левкові Лук’яненку прокурор зажадав розстрілу, заміненим на двадцятирічне ув’язнення. А тим часом Москва день у день горлає по радіо про нову програму КПРС, спрямовану на “злиття націй” тощо.

Окрім останніх вістей радіо “Свобода” регулярно передає короткі змістовні кореспонденції й репортажі-інформації на історичні та культурологічні теми. Нараз чую текст телеграми Об’єднання українських письменників Другому Всесоюзному з’їздові письменників: “1930 року друкувалися 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалися тільки 36. Де і чому зникли з української літератури 223 письменники?”

Нині це запитання більш-менш з’ясоване, але кінця-краю йому не видно. Авторів цих рядків доводилося висвітлювати дещо з репресій митців України, що їх чи не найбільше перебувало в таборах ГУЛАГу (див. книжку моїх спогадів “З доріг далеких і близьких”. — К., 2001). Однак, пригадуючи зустріч (жовтень 1946) з Юрієм Лавріненком у Новому Ульмі (Німеччина), я в попередніх спогадах майже нічого не сказав про його життя-буття в Україні до другої світової війни.

Юрій Лавріненко належав до категорії людей, котрі від колиски й до скону віку залишаються вірні здоровим, історично сформованим первням рідного народу. Людина зі щирим обличчям і оптимістичним світоглядом, ясним поглядом на світ, з ледь помітною усмішкою на устах. Здавалося, що йому байдуже до нищих пристрастей, які тягнули його до земного буття. Жив, як умів, ніби супроводжуваний невидимим Ангелом-охоронцем, Матір’ю Божою і св. Юрієм. Він завжди був готовий подати руку допомоги будь-якому бідоласі. І силу його волі живили життєдайні соки Шевченківського краю.

Народився Юрій Лавріненко в селянській сім’ї 3 травня 1905 року в селі Хижинці неподалік Лисянки на Черкащині. Чарівно-казковий світ волелюбства, в якому він виростав і мужнів, рятував його від озлоблення й ненависті. Почуття обурення вперше збунтувало дитячу душу в тринадцять років (1918), коли Юрко почув від батька про криваве побоїще, вчинене бандами Муравйова над студентами під Крутами, а відтак над городянами Києва. Сольний заспів “Сонячних кларнетів”, подарованих учителем Аркадієм Казкою, сповнив його серце незнищеним духом всеосяжної національної ідеї.

Братовбивча війна, голод 1921–23 рр., нарешті, терористична облога воєнного комунізму, що впала на голови селян після відходу Петлюри до Польщі, — все це змусило трудящий люд виносити ухвали про те, чого він не розумів: “Ет, якось-то воно буде”. Словом, український народ було заведено у глухий кут, пустелю.

На думку сільського юнака, яким, закінчуючи семирічку, був Юрко, треба бути невігласом, щоб, зрікшись віри і християнської моралі, скоритися нав’язаним умовностям

і зруйнувати світ до підмурівку. Як же тоді жити? На щастя, батько привіз із Лисянки газету "Вісті ВУЦВК" із декретом Раднаркому про українізацію міст і сіл, ще й з рятівним оголошенням: приймати дітей до вищих шкіл без іспитів. Кмітливий Юрко дійшов висновку, що, мабуть, боротьбісти-комуністи, розколовши соціал-революціонерів, знайшли засоби і кошти перебудувати Україну. Казав сліпий: побачимо...

Закінчивши школу, Юрій Лавріненко подався на Слобожанщину аж до столиці, де без іспитів вступив до Харківського інституту народної освіти. Через півроку за сприяння Михайла Ялового, найщирішого приятеля Василя Еллана-Блакитного, влаштувався працювати коректором до робітничого відділу редакції "Вістей". Однак знайомство з Елланом не встигло перерости в дружбу: він помер від серцевого нападу 4 грудня 1925 року. Саме тоді Лавріненко записався до письменницької організації "Плуг" і опублікував перші літературно-мистецькі статті в журналах "Критика" і "Плуг".

Поряд із робітничими ритмами і пролетарськими метафорами повним ходом тривала перековка й переплавка старого життя в ім'я т.зв. справжнього майбуття. На майдані Дзержинського зводились висотні споруди — Держпром і Будинок проектів, на Південному вокзалі — величезний готель, в центрі міста — перший у Радянському Союзі палац піонерів, на околицях Харкова — заводи "Серп і молот", ХТЗ, машинобудівний тощо. Як гриби після дощу, з'являлися творчі спілки — ВАПЛІТЕ, "Гарт", "Пролітфронт", "Плуг", "Молодняк", мистецькі товариства кінематографістів, художників тощо. Все, про що довідувався або бачив на власні очі, Юрко описував у "Вістях", уникаючи фальшивого пафосу. Тоді ж таки видав нариси "В. Блакитний-Еллан", "В.Чумак", "Творчість П.Тичини".

Не цурався диспутів, якими аж кишів Харків. Захоплено й шанобливо ставився до агітпропівців усіх рівнів, до газетярів і літераторів, що працювали в редакціях, і, як міг, намагався зрозуміти сенс балачок і суперечок, які з дивовижним запалом точилися в тодішніх установах. То були часи загальної лихоманки, коли диспутанти ставали якимись несамовитими, ладними втопити непоступливого опонента в ложці води, як це робили А.Хвиля, В.Коряк, І.Кулик та ін. Все це впливало на Юрія Лавріненка, і він мимоволі змушений був налаштовуватися на загальний настрій. І здавалося йому, що відбувається своєрідне збільшовичення всіх суспільних засад. Зовнішня дегармонізація руйнувала внутрішню гармонізацію — війни з вітряками Миколи Хвильового було вочевидь замало, щоб перемогти безглуздя.

Молодому неофітові на все життя запав у пам'ять образ поета й перекладача, студента Харківського технікуму сходознавства та східних мов Василя Мисика з Новопавлівки на Дніпропетровщині. Їх познайомив на літературному вечорі в клубі ВАПЛІТЕ в Старому Пасажі (нині вул. Пушкіна) Майк Йогансен, викладач філології в інституті, де навчався Лавріненко. 19-річний поет Мисик саме тоді видав збірку поезій "Трави" (1926) і насамперед подарував її Йогансенові.

Дістав цю збірку і Юрій Лавріненко. Він читав її, не переводячи подиху. На обрії "червоного Ренесансу" поезії Мисика здалися йому спалахом нової зірки. Вдаючись до класичної строфіки, оберігаючи внутрішню гармонію, виражену в прагненні позаземного пізнання, у вмінні слухати й відчувати цілісність світу, гармонійної особистості, юний поет показав також необхідність її зовнішнього чинника, втіленого в музиці як п'ятій стихії творення нового світу. Через 30 років Юрій Лавріненко в силуеті до антології (362 с.) поставить ім'я Мисика поруч Бажана і Влизька.

Цю оцінку літературознавця підтверджують наступні збірки поезій В.Мисика "Блакитний міст" (ДВУ, 1929) і "Чотири вітри" (1930), а також окремі вірші, надруковані в журналах "Червоний шлях", "Життя й революція", "Літературний ярмарок", "Пролітфронт" тощо. Не менш високої оцінки заслуговують його

переклади пісень та поем Роберта Бернса. Щоправда, насторожували читача книжки нарисів “Казахстанські магістралі” та “Тисячі кілометрів” (обидві 1931 р.), які поет привіз із Середньої Азії, куди їздив як практикант технікуму сходознавства, не підозрюючи, що невдовзі сам опиниться на тисячокілометрових магістралях ГУЛАГу.

І все ж не можна обійти мовчанкою парадоксального випадку, що трапився з Василем Мисиком і про який він розказав у Харкові авторові цих рядків після появи його збірки віршів “Берег” (1972). Як відомо, протестний постріл М.Хвильового 13 травня 1933 року в будинку “Слово” на вулиці Червоних Письменників (нині вул. Я.Галана) зчинив справжній переполох у стані харківських урядовців. Енкаведисти кинулися арештовувати винних і невинних, усіх, на кого лише впала підозра.

Трапилося так, що до будинку “Слово”, де мешкали літератори, газетярі, артисти, художники, сімейні й неодружені, прийшли чекісти з ордером на арешт Василя Минка, який також належав до спілки письменників “Плуг” і працював у якійсь харківській газеті. Мисик про нього нічого не знав, хоча їхні житла були по-сусідству. Тої ночі помешкання Минка було замкнене і гепоушники арештували Василя Мисика. Що було потім? Відсилаю читача до антології Лавріненка (260 с.).

Не обминуло лихо й Юрія Лавріненка. Вперше його забрали навесні 1933 року начебто за те, що він критикував на сторінках преси міську владу, котра кепсько прибирала з хідників трупи померлих від голоду селян. Очевидно, хтось анонімно надіслав до НКВС донос, але на нього чомусь не зреагували, і Лавріненка звільнили, але ненадовго.

Вдруге його заарештували 25 грудня того ж року. Десь із рік просидів в одиночній камері. Поштовхом до прискорення слідства стало вбивство Кірова в Ленінграді 1 грудня 1934 року. ОСО (особое совещание) без конкретних доказів “за спробу підготовки замаху на державних і партійних діячів” винесло стандартне рішення: Ю.А.Лавріненка засудити на 10 років суворого режиму до виправно-трудоих таборів Заполяр’я.

П’ять з половиною місяців він поневірявся по етапах. Потім його в перших числах червня 1935 року припровадили з ешеленом в’язнів до Єнісейська. Звідти після 2-тижневого карантину запхали в трюм баржі й відвезли в порт Дудінка. Далі пішки з колоною зеків погнали до селища Норільськ.

Такого гнітючого краєвиду він не бачив навіть уві сні. Поміж пагорбамі й видолінками тундри, порослої карликовою березкою, замаячили десятки, сотні дірявих брезентових наметів, поблизу яких то тут, то там бовваніли поодинокі бараки табірної охорони. Не було поки що ні колючих дротів, ні парканів, ні навіть кам’яниць, місто тільки-но починало зводитися на людських кістках.

За якийсь рік-два важкої виснажливої праці й постійного голодування Лавріненко став тонкий і прозорий, важив не більше 50 кг, маючи зріст 179 сантиметрів. Гомерівські жебраки, тиняючись світами, почувалися щасливцями: за ними, принаймні, не ходила назирці тінь смерті з карабіном. Працював він на будівництві залізниці Норільськ – Дудінка. Єдина техніка, якою він користувався, була “машина ОСО – дві ручки й одне колесо” – тачка. Виживав Лавріненко лише завдяки деяким землякам із добрим серцем: вони час від часу спроваджували його до лазарету, де “день кантовки – рік життя”.

З роками оговтався, пристосувався до обставин. Дотягнув лямку до 1942 року. Сягнувши віку 37 літ, коли молодість, позбавлена рідних берегів і жадоби творчої діяльності, входить у межі певної рівноваги, він просяк, мов губка, думками про тривоги доби. Вони, ці тривоги, як на нього, були підступні і сповнені всіляких каверз. Війна фашизму й комунізму того літа дійшла крайньої межі: німці вийшли до Волги і прорвалися на Північний Кавказ. Сталін наказав Берії негайно наполовину скоротити охорону таборів ГУЛАГу і вивільнених таким чином

охоронників спровадити на фронт. Це багато важило. Табірний режим ослаб. Та й американці підкинули зекам тушонку та яєчний порошок. Юрій Лавріненко воскрес своєю молодістю. Вона не була такою прекрасною, як юність вихованця Перікла, що виріс на колінах Аспазії, але цілком достатньою, щоб прийняти доленосне рішення — запастися харчами й тікати.

Як тільки настали білі ночі й зацвіла тундра, Лавріненко попростував до Єнісею. У нього вистачило мужності і відваги, щоб, подолавши всі небезпеки, добратися до лінії фронту й дійти до України. Сплондрована й понівечена, вона не давала прав на виживання. Він надто посмутнів. Страх і відвага гнали світ за очі. Життя тут все одно не буде. Інакше чого б це безконечними потоками тікали біженці на Захід? Люди знали, що робили; за їхнім прикладом Юрій Лавріненко й собі чвалав за валками, далі від чуми.

1944 рік зустрів на березі Дунаю в Австрії. Бідував, не знаходячи ніде притулку й добрих порадників. З Австрії він подався до розореної Німеччини, але й тут було не ліпше: блукав поміж біженцями та остарбайтерами, переймаючись їхнім горем. У його просвітленій уяві дедалі виразніше й цілеспрямованіше розширялися горизонти творчої думки: відродити живу пам'ять про закатованих і стероризованих ровесників, причетних до відродження духу українства. Де б він не ходив, з ким би не заводив бесіди, а з голови не виходила ідея вислову "Розстріляне Відродження". Хотів віддзеркалити душу нації, моральний світогляд, національну свободу та духовну незалежність від сусідів. Були прибічники, знаходились і супротивники. Якось Ігор Качуровський доводив, що "широковживаний термін "Розстріляний Ренесанс" — Лавріненко у своїй відомій книзі лише замінив "Ренесанс" на "Відродження" (Див.: Олар П. Живу у праці й творчості // Слово і Час. — 2003. — №10. — С. 67). Та це імпровізація нинішнього дня. Вона створюється не з ідеї і не з почуття; її творить вимисел, як свято розуму. І має рацію.

До від'їзду в США (1950) Юрій Лавріненко опублікував у Європі фундаментальні публіцистичні праці "На іспиті великої революції" (1948) та "Соціалізм і українська революція" (1949). Після прибуття до Америки видав актуальну монографію "Американське малоросійство" (1951). Але й тоді не полишав роботи над антологією "Розстріляне Відродження". Майже 15 років років збирав матеріали, порпався в архівах, шукав очевидців і сучасників літературного процесу 1917-1933 рр. в Україні. Зважаючи на новизну, доступність викладу, авторські знахідки й відкриття, антологія сприймається не лише розумом, а й душею і серцем. Ця унікальна книга стала завершальним акордом, доброю пам'яттю про непересічні постаті і яскраві особистості. Без перебільшення, вона писалася кров'ю серця і призначалася Україні.

Рецензувати антологію "Розстріляне Відродження" — марна справа, її треба уважно читати. Водночас рекомендую читачеві ознайомитися із Лавріненковою книжкою "Зруб і парости" (Мюнхен, 1971. — 203 с.). Це своєрідний збірник літературно-критичних статей, есеїв, рефлексій. Він доповнює антологію, збагачує читача знаннями про красне письменство України.

На закінчення скажу, що протягом 1917—1933 рр. в Україні було видано 30 романів (драму і поезію обминаю) репресованих згодом авторів. Не всім пощастило бути оприлюдненими за часів незалежності. Згадаю хоч би тих, про кого й досі ні слуху ні духу, а саме: "Блакитний роман" Г.Михайличенка, "Американці" О.Досвітнього, "Чорний Ангел" О.Слісаренка, "Робітні сили" М.Івченка, "Арсенал сил" Гео Коляди, "Золоті лисенята" М.Ялового, "Двері в день" Гео Шкурупія, "Голяндія" Д.Бузька, "Інтелігент" Л.Скрипника.

м. Вижниця, Чернівецької обл.